
A FRONTE A BV: RES METRICA E VARIA LECTIO (I)¹

MARINA ARBOR ALDEA

Universidade de Santiago de Compostela

I.

NA TRADICIÓN DE estudos galego-portuguesa, e, de modo concreto, naquela que centra os seus intereses na edición dos textos líricos profanos, obsérvase unha aplicación particularmente variable da metodoloxía crítica, e, sobre todo, un manexo moi fluctuante dos criterios que sustentan as denominadas fases de *selectio* e *emendatio*: *lectio difficilior*, *usus scribendi*, *conformatio textus* e *res metrica*, criterios que esixen para o seu emprego un coñecemento detallado dos principios que definen a lingua e o estilo dos autores e da época a que se atribúen as obras obxecto de análise.

No que se refire, en particular, á *emendatio*, unha revisión, sequera sexa superficial, das edicións críticas publicadas, mesmo das que viron a luz nas últimas décadas, mostra que os estudosos afrontan os problemas ecdóticos, e, en concreto, os que están vinculados á métrica, seguindo criterios de conservación ou de emenda da lección manuscrita que se revelan contraditorios de editor a editor, que non sempre se xustifican de modo conveniente desde o punto de vista teórico e que, sobre todo, parecen inconsecuentes cos usos que se observan nos manuscritos. Esta solución alternante ou dubitativa por parte dos especialistas entre conservación –atendendo á unicidade dos testemuños, ao valor que a estes se atribúe, con frecuencia de modo apriorístico, ou á concepción que cada estudoso ten da propia poética galego-portuguesa– e emenda do texto –considerando, xustamente,

1. Os datos expostos neste traballo son froito parcial dos estudos que ocuparon á autora no marco do Programa Nacional de Investigación Ramón y Cajal, financiado polo Ministerio de Ciencia y Tecnología, que teñen como obxecto a análise e edición do *Cancioneiro da Ajuda*. Ademais, estes datos están tomados dos estudos con que contribuímos aos proxectos de investigación *La lírica gallego-portuguesa en la corte de Alfonso X. Autores y textos*, que recibe o apoio económico do Ministerio de Ciencia y Tecnología e o FEDER (HUM2007-61790), e *O rei don Denis e os trobadores da súa época*, subvencionado pola Xunta de Galicia (09SEC023204PR).

a coherencia rimática e métrica e os principios que sustentan a metodoloxía crítica—parece obedecer, por un lado, a un coñecemento parcial dos relatores que enviaron a tradición lírica considerada e, por outro, a un coñecemento, tamén insuficiente, dos principios métricos que rexen esta poesía.

Así, e no que atinxe á primeira observación, non parece superfluo lembrar que os editores se limitan, por regra xeral, ao estudo daquela sección concreta dos manuscritos en que se copian as pezas do trovador seleccionado, prescindindo da análise da totalidade da antoloxía poética; ademais, os estudosos atēñense, e xa nun nivel de consideracións máis amplo, ao *stemma codicum* en que se plasmaron as relacións que se verifican entre os testemuños desta poesía, sen profundar nos datos que se manexaron para o trazado desa árbore xenealóxica, e que son, basicamente, a ordenación coincidente de autores e textos nunha ampla sección de ABV, as grandes lacunas que afectan os cancioneros, a diversificación de determinados erros textuais ou certas diverxencias atributivas². Con respecto a este punto, debe sinalarse, non obstante, que, malia ao debate xerado sobre a tradición manuscrita da lírica producida no occidente ibérico, que continúa aberto, aínda non se procedeu a un estudo detallado dos relatores que contemple, por citar só tres aspectos fundamentais, a súa materialidade, as características que reviste a súa copia ou a súa lingua, e que, sobre todo, non se procedeu, tampouco, a unha *collatio* completa do texto enviado por estes manuscritos e a unha análise sistemática da *varia lectio*, que permitirían corroborar ou matizar o referido —e discutido— *stemma*.

Por outra parte, na tradición de estudos galego-portuguesa non se abordou con seriedade, rigor e coa suficiente amplitude a cuestión métrica³. Pártese, en efecto, do principio de que os trovadores practicaron unha versificación regular, apuntándose, a seguir, que non cabe unha concepción mecánica da poética trobadoresca e que ese principio de isometría podía admitir determinadas licenzas, que encontrarían a súa xustificación en decisións inherentes ao autor —previsión dunha pausa para evitar unha cacofonía, por exemplo— ou na propia melodía que acompañaba as cantigas —melodía da que posuímos, porén, un coñecemento particularmente limitado e fragmentario, que en boa medida é consecuencia das vicisitudes que rodearon a transmisión desta poesía; *cfr.* Ferreira (1986, 2005)—. Esta liña argumentativa ten, tamén, efectos perversos na tradición de estudos considerada, en que faltan análises exhaustivas e rigorosas que describan o comportamento dos distintos xéneros no que atinxe á métrica, e dela derivan consecuencias evidentes para a práctica ecdótica, unha práctica que cabe cualificar como «difusa» e que oscila, como xa apuntamos, entre a recuperación da isometría con criterios múltiples e diverxentes e a conservación da lección manuscrita incluso cando esta está afectada por evidentes «ruídos», explicables á luz dos mecanismos que operan nos procesos de copia e de transmisión dos textos.

2. Ese *stemma codicum* articularíase en dúas grandes ramas: a constituída por A e a representada por B e V, que derivarían dun antecedente común perdido, ben directamente, ben a través de varios *codices interpositi*. Unha síntese dos postulados ofrecidos pola crítica sobre a constitución da tradición manuscrita da lírica profana galego-portuguesa encóntrase en Gonçalves (1993), que describe, fornecendo as referencias bibliográficas oportunas, os testemuños que enviaron a poesía obxecto destas consideracións.

3. Para os autores que se ocuparon deste aspecto, fundamental, da poesía dos trovadores, remitimos a Arbor Aldea (2008: 14-15); léanse, así mesmo, as últimas reflexións que sobre o argumento publicou Cohen (2010), e revísense as referencias bibliográficas citadas en ambos os dous traballos.

Atendendo a estas consideracións, e partindo dos resultados obtidos nun estudo previo en que se analizaban de modo parcial os encontros vocálicos (Arbor Aldea, 2008) e das dificultades que nos deparou a edición do *Cancioneiro da Ajuda* que preparamos, nesta comunicación queremos volver sobre os problemas de hipermetría e hipometría que se verifican nas cantigas, considerando, neste caso, todas as distorsións que afectan ao cómputo silábico. Para iso, e ante a imposibilidade de abordar nesta sede o conxunto do *corpus*, analizaremos a lección manuscrita que, para 165 dos seus 310 textos, envía o *Cancioneiro da Ajuda*, e a lección que, para eses poemas, ofrece o *Cancioneiro da Biblioteca Nacional*⁴, buscando extraer conclusións válidas sobre as causas que motivan as deficiencias métricas e sobre o pretendido ou real principio das «sílabas contadas» que parece caracterizar a lírica dos *trobadores*.

II.

O confronto da lección manuscrita enviada por *A* e *B* para as pezas tomadas en consideración revela, deixando á marxe a gran masa de texto común, a existencia dun elevado número de leccións características de cada códice en que se observa un respecto absoluto polo patrón métrico que articula a cantiga, ademais dun número moi importante de versos en que se verifica unha clara mingua semántica e sintáctica, que, porén, non afecta ao principio das «sílabas contadas». Mais o proceso de *collatio codicum* tamén evidencia numerosas variantes que inciden directamente sobre o cómputo métrico, tornando o verso hipómetro ou, nun menor número de casos, hipémetro. Na análise destes segmentos detéctase unha serie de fenómenos que, en principio, permitirían ofrecer unha explicación satisfactoria para as que quizais deban considerarse como evidentes deficiencias métricas.

1. Deixando á marxe os exemplos en que se verifican condicións particulares de preparación ou de conservación do manuscrito –como en *A* 88, *B* 192, vv. 29-31, con raspado de

4. Dado que o primeiro texto copiado en *V* se corresponde con *A* 222, *B* 392, o estudo das composicións transmitidas por este manuscrito resérvase para un traballo posterior. Para as correspondencias entre as cantigas, lacunas e diverxencias que se verifican entre os relatores na ordenación das pezas, e para a oportuna bibliografía, remitimos a Arbor Aldea-Canettieri-Pulsoni (2004).

5. Atendendo aos límites que, necesariamente, debe respectar este texto e á amplitude do corpus e das variantes recollidas, ofrecemos unha selección de exemplos que quere ser representativa das diferentes categorías consideradas. Téñase en conta que, para cada caso, se refire a lección de *A* e *B* en transcripción paleográfica, acompañada da lectura que, para o verso ou versos obxecto de análise, ofrecemos na edición do *Cancioneiro da Ajuda* que preparamos, lectura que só quere facilitar o acceso á propia lección manuscrita e o cómputo silábico. Con esta mesma finalidade, marcamos con dobre asterisco os versos irregulares desde o punto de vista métrico e indicamos, entre parénteses, a medida versal. Os signos diacríticos que empregamos nos fragmentos seleccionados son estes:

- () formas anuladas durante o proceso de copia ou durante a fase de revisión do texto transcrito,
- { } formas escritas sobre raspadura ou nas marxes do folio durante o proceso de control da copia,
- \ / formas engadidas entre liñas de escritura,
- - grafemas ilexibles no manuscrito,
- [] ausencia de letra de espera. Cando está presente, márcase en cursiva.

As emendas por edición do editor sinálanse entre parénteses cadradas; resérvanse as redondas para marcar, na lectura crítica, as formas identificables como espúreas.

Considérese, por fin, que a transcripción de *A* se realizou sobre o orixinal manuscrito; para *B*, partimos da reprodución facsimilar do códice (1982).

dous vocábulos significativos no códice da Ajuda⁵: E, se me [...] quisesse dar seu ben, / dela, ja ll' eu quitaria por én / seu [...], e outro ben fazer; E se me (deus) quisesse dar seu ben. / dela ialleu quitaria poren. / seu (paraíso) e outro ben fazer A : E sse d's mj q'isese dar seu bē / dela ialheu q'itaria p^r en / seu parayse outro bē fazer B–, nos dous relatores analizados rexístranse numerosos defectos nos versos que poden explicarse considerando a **tipoloxía das faltas que**, de modo involuntario, **comete un amanuense durante o proceso de copia** (2).

2.1. Erros debidos a probables omisións de copista

Destacan, en primeiro lugar, as deficiencias provocadas por posibles omisións durante o proceso de transcripción dos textos, que tornan o verso hipómetro –por regra xeral obsérvase a ausencia dunha única sílaba, excepcionalmente poden ser dúas ou máis–. Neste apartado merecen referirse, pola súa recorrencia, as omisións dun grafema ou dunha sílaba en casos de convivencia en contigüidade de dous elementos idénticos; as faltas que afectan ao enlace copulativo *e* en inicio de verso –e liña de escritura, con particular incidencia a comezo de estrofa ou de refrán, circunstancia que podería obedecer a determinadas peculiaridades ligadas ao proceso de rubricación do exemplar– e ao propio enlace en interior do verso; as ausencias que inciden sobre a forma *éste/este* (verbo ou demostrativo, en ocasións en crase con outro elemento); as omisións dos pronomes tónicos de primeira e terceira persoa, *eu, el*, da conxunción *que*, da forma átona *me* –é dicir, daqueles elementos que, debido ao seu escaso corpo gráfico, se perden con frecuencia no proceso de copia; *cfr.* Blecua, 1983: 22–, ou, mesmo, de formas de maior entidade formal e peso semántico, como verbos, adverbios ou substantivos, entre outros:

- A 68, B 181bis, v. 13. sennor, que assi morre[re]i
 sēnor q̄ assi **morrei A (7)
 senh^r q̄ assi **moirerey** B (8)
 A 70, B 183, v. 14. que, se vós vus fordes d' aquen
 q̄ se **uos uus** fordes daqn A (8)
 q̄ se **u9 fordes daquē B (7)
 A 11, B 101, v. 22. Ca [a]ssi faz mi desamparado
 ****Cassi** faz mi desampado A (8')
Caassy faz mĵ desamparado B (9')
 A 13, B 103, v. 5. per qu[e] end' al possa fazer
 Per **qu endal possa fazer A (7)
 Por **que endal** possa fazer B (8)
 A 14, B 107, v. 15. Ca, se eu ouvesse poder
 {e} Ca **se eu** ouuess poder A (8; unha marca de corrección despois do verbo remite á nota escrita na marxe)
 Ca **seu ouuess poder B (7)⁶
 A 15, B 108, v. 15. E non o pode defender
 E nono pode defender A (8)
 **Nono pode defender B (7)

6. Chamamos de modo particular a atención para os tres últimos exemplos seleccionados, en que participan elementos que son refractarios, en contacto con vogal, á sinalefa e á elisión (*cfr.* Cunha, 1961; Arbor Aldea, 2008; Ferreiro, 2009a, 2009b; Lorenzo Gradín, 2009, e bibliografía citada).

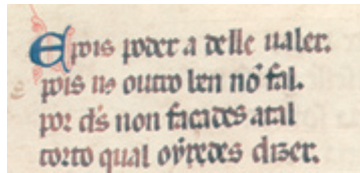
- A 15, B 108, v. 18. e, pois eu a morrer ouuer
e pois eu a morrer ouuer A (8)
**poys eu demorrer oer B (7)
- A 2, B 92, v. 29. mui ben, sennor, e mui ben semellar
muj ben sēnor. τ mui bē semellar A (10)
**muj ben senhor muj ben semelhar B (9)
- A 2, B 92, v. 4. en quant' est' é, faço mui gran razon
en quant / **este** faço mui gran razon A (10)
**enquantest faço muj gram razon B (9)
- A 8, B 98, v. 6. gran ben per-éste pora mi
gran ben per **este** / por a mi A (8)
gram ben per **est per amj B (7)
- A 104, B 212, v. 18. (... que ja nunca dia) **éste**, nen noite, que aja sabor
este nen noite que aia sabor A (10)
****est** nē noyte que aia (~~senhor~~) saboR B (9)⁷
- A 8, B 98, v. 26. ca de tal ben eu guardar-m'-ei
ca de tal ben **eu** guardar mei A (8)
**ca detal bē ġdarmey B (7)
- A 75, B 188, v. 20. que El me leixe viver en logar
q̄ **el** me leixe uiuer en logar A (10)
**q̄me leixe uiu' en loguar B (9)
- A 87, B 191, v. 13. ca, pero que ll' eu quero ben
ca po q̄lleu q̄ro ben A (8)
**ca polheu q̄ro bē B (7)
- A 49, B 161, v. 15. non m' ar terrá que m' eu possa per ren
nō mar terra q̄ meu **possa** p ren A (10)
**nō me teira q̄ me p ren B (8)
- A 4, B 94, v. 14. sempre a ja máis amarei
senpā ia **mais** amarei A (8)
**semp'a ia aīnei B (7)
- A 10, B 100, v. 15. E ja m' end' eu ben soo sabedor
E ia mend eu **ben** soo sabedor A (10)
**E ia mendeu sōo sabedor B (9)
- A 86, B 190, v. 12. ou por perder, sennor, enton o sén
ou por pder **sennor** enton o sen A (10)
**ou p pder entō o sen B (8)

Con frecuencia, o *Cancioneiro da Ajuda* acompaña os versos en que se verifican estes fenómenos con notas escritas na marxe do folio durante o proceso de control da copia; noutros puntos, o texto da cantiga ofrece xa a emenda incorporada, conservándose, en determinados casos, as apostilas que se empregaron para realizar a corrección –noutros exemplos esas indicacións foron canceladas–⁸:

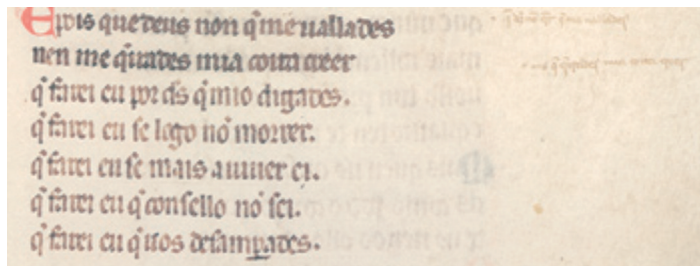
7. Do estudo da forma verbal *éste*, e da súa discriminación en contextos problemáticos fronte a outras posibles voces homógrafas, ocupouse Ferreiro (2008).

8. As notas que acompañan as cantigas de A mereceron unha análise de conxunto de C. Michaëlis, no volume de estudos que acompaña a súa edición do cancionero, publicada en 1904 (*cfr.* 1990, II: 167-179). Posteriormente,

A 42, B 154, v. 29. E pois vos outro ben non fal (inicial de *fiinda*)
 {E} pois u9 outro ben nō fal A (8)
 E pois uos out° ben nō ffal B (8)

A 46, B 158, v. 23. nen me queirades mia coita creer
 nen {me q̄irades mia coita creer} {me} {q̄ q̄irades mia coita creer} A (10)
 **nē q̄irades mha coita creer B (9)

A 27, B 120, v. 20. mia sennor, sol por vos veer
 mia sēnor {sol por} uos ueer {(sol)} {sol por uos ueer} A (8)
 **mha senhor p°u9 ueer B (7)
 A 47, B 159, v. 19. mais tolle-m' én log' aqueste cuidar
 {log} mais tollemē {log} aqueste cuidar A (10)
 **mays tolhe men daq̄ste cuidar B (9)
 A 81, B 184bis, v. 24. e leixar-m'-an de me preguntar ja
 {me} {de me p̄gūtar ia} eleixar man de {me} pre() gūtar ia A (10)
 **e leixarmā de p'gūtar ia B (9)
 A 83, B 187bis, v. 4. valla-me ja contra vós a maior
 ualla{me ia} contra uos a ma/yor {ia} A (10)
 **ualhamj coutra uos amayor B (9)
 A 97, B 204, v. 6. (*que prol vus ten*) a vós de quanto mal me por vós vén?
 {por uos} a uos de quanto mal me uen A (10)
 auos de quanto malmj por uos uē B (10)

Nalgúns versos, fronte á emenda presente no manuscrito da Ajuda, o apógrafo colociano rexistra unha variante que suscita o interrogante verbo das relacións que se verifican entre os códices, e, en particular, sobre os materiais que se empregaron para a copia e a revisión de A e sobre o(s) posible(s) modelo(s) de B:

A 44, B 156, v. 14. e non me quer matar a meu prazer
 {τ} nō me q̄r matar a meu prazer A (10)
 mays nōme q̄r matar amen p̄zer B (10)

o proceso de revisión e corrección do manuscrito foi abordado, desde unha perspectiva paleográfica, por S. Pedro (2004); para o estudo das notas marxinais desde o punto de vista textual, véxase Ramos (1993) e Arbor Aldea (2009). Remitimos aos traballos citados para completar os datos que aquí se ofrecen en relación coa escritura das apostilas, coa revisión das cantigas de A e cos problemas que se verifican na copia deste cancionero.

A 76, B 189, v. 16. e quando vos non vir, nen vos falar

{τ} quando u9 nō uir nē u9 falar A (10)

q̃ndou9 eu nō uir nēn9 falar B (10)⁹

2.2. Deficiencias no verso provocadas por probable adición de elementos

Na lección manuscrita de *A* e *B* rexístrase, ademais, un importante número de versos hipérmetros, aínda que as ocorrencias deste fenómeno son sensiblemente inferiores ás que documentan versos afectados por posibles omisións de copista. Nestes casos verifícase a adición de vocábulos alleos, como consecuencia de lapsos ou de interferencias de memoria, e a repetición de elementos presentes no propio verso ou en contextos próximos, ademais da reduplicación de estruturas sintácticas e do acrecentamento de formas que regularizan a construción de determinados segmentos que, no exemplar, se debían afastar da norma lingüística máis común. Esta última tipoloxía de faltas é máis frecuente en *B*, que manifesta unha marcada tendencia –ou máis probablemente, o seu modelo– para a *lectio faciliior*:

A 19, B 112, v. 16. coita qual og' eu ei d' amor

coita q^ol ogeu ei damor A (8)

**coita q̃l eu oieu ey damor B (9)

A 42, B 154, v. 28. pois poder á de lle valer

**E pois poder a delle ualer A (9; *vide supra*, 2.1.)

pois poder a delhi ualer B (8)

A 43, B 155, v. 6. (... a que non sei rogar) pola mia cuita, nen vo-la mostrar

**(*tolle* me uos a que non sey / rogar) pola mia cuita nen uola sey / mostrar A (10/11)

(*tolheme* uos aque non sey roguar) pola mha coyta nen uola mostrar B (10/10)

A 47, B 159, v. 6. mais, pois vos veg' e vus ouço falar

**mais uos pois / uos ueg e uus ouço falar A (11)

mays poys u9 ueie u9 ouço falar B (10)

A 59, B 170, v. 28. que o voss' ome de morte guardedes

q̃ o uoss ome de morte guardedes A (10')

**q̃ o u9 uossom̃ de morte guarded-- B (11')

A 89, B 193, v. 28. a por que eu moiro, e por que perdi

a por que eu moiro. τ por que perdi A (10)

**a por q̃ eu moyre a p^r q̃ pdi B (11)

A 93, B 197, v. 11. de o non perder, e non perderei

**de o nō pder. τ o nō pderei A (11)

deo nō pder enō pderei B (10)

A 88, B 192, v. 1. Se eu soubesse, u eu primeiro vi

SE eu soubesse u eu primeiro ui A (10)

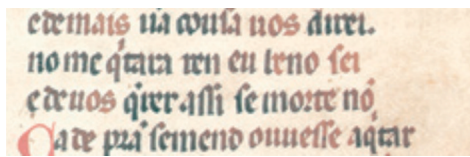
**Se eu soubessu a eu primeyro uj B (11)

9. Nalgún caso, e fronte á emenda que ofrece *A*, en *B* recuperaríase a regularidade métrica considerando a existencia dunha dialefa: A 46, B 158, v. 15. E desta cuita 'n que me vós tēedes; {e} Desta **cuit an** que me uos tēedes *A*: Desta **coyta enq̃me** uos teedes *B*. Estes exemplos, que sinalan, unha vez máis, o escaso coñecemento que posuímos sobre os fenómenos da dialefa e da sinalefa na lírica trobadoresca, deberían ser analizados en conxunto, sobre todo cando documentan solucións peculiares para os encontros vocálicos, como neste caso ocorre no códice da Ajuda.

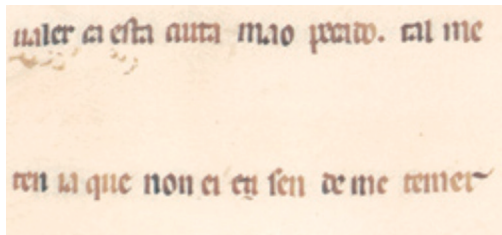
A 98, B 205, v. 10. por vós, sennor, si Deus de mal m' ampar
por uos sēnor si d's de mal manpar A (10)
p^r uos senh^r se d's **mj demal manpar B (11)

Cando se verifican fenómenos de ditografía ou duplografía, o *Cancioneiro da Ajuda* tamén ofrece exemplos en que o texto primitivo foi emendado, neste caso mediante o punteado, a raspadura ou a cancelación de grafemas cun trazo de pluma, e sen o recurso ás glosas colocadas na marxe do folio que se observaban nos versos comentados no punto anterior. O resultado da corrección é –con algunha excepción, que se referirá máis abaixo– un cómputo métrico regular:

A 3, B 93, v. 14. de vos querer assi, se morte non
(**ę**) de uos q̄rer assi se morte nō A (10; o grafema foi anulado, ademais, con dous trazos de pluma)
****edeu**9 q̄rer assy se morte non B (11)

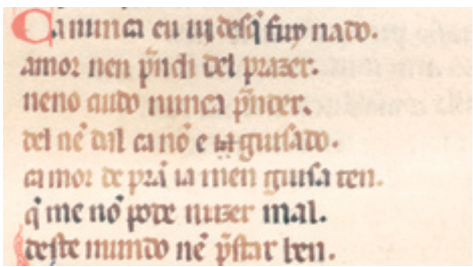
A 11, B 101, v. 5. tal me ten ja que non ei sēn
tal me / ten ia que non ei (**ey**) sen A (8; con presenza, na marxe esquerda, dun indicio, moi apagado, de texto)
talme tenia que nō ey **eu sen B (9)

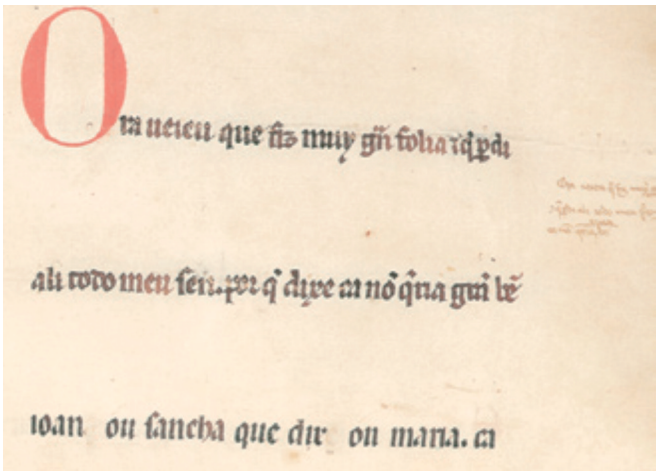
A 42, B 154, v. 31. torto qual oides dizer
torto qual **oy(re)**des dizer A (8)
torro qual oydes diz' B (8)
A 53, B 165, v. 27. de me matar ou me guarir
de me matar ou (**de**) me guarir A (8)
deme matar ou **de me guarir B (9)
A 81, B 184bis, v. 7. pola mellor dona que vi
pola. / mellor dona que (**nunca**) ui A (8)
pola melhor dona q̄ **uūca uj B (10)
A 96, B 203, v. 15. E por gran coita tenn' atal
E por (**mu**) gran coita tenn atal A (8)
E por **mj ḡm coyta tenhatal B (9)

Como indicamos antes, en casos puntuais a emenda da lección primitiva provoca, nos revisores da copia, erros similares aos que motivaron a súa intervención no texto:

A 11, B 101, vv. 18-19. del, nen d' al, ca non é ja guisado, / ca 'mor, de pran, m' en guisa ten
**del nē dal ca nō e (ia) guisado. / ca mor de prā ia men guisa ten A (8'9>9'8; a cancelación da forma adverbial torna o verso hipómetro: debería anularse a escrita no verso seguinte, que motiva a hipermetría)
**del nē dal ca nō e ia g'sado / ca amor de pñia mē guisa tē B (9'9>9'8)

A 105, B 213, v. 3. porque dixe ca queria gran ben
**[por q̄ dixe ca nō q̄ria grā bē] {-eu sem} {Ora ueieu q̄ fiz muy grā folia / τ q̄ pñdi ali todo meu ssen. por q̄ dixe / ca nō q̄ria \gran/ bē} A (11; con adición, a partir da glosa –que comprende, como se aprecia na imaxe, o segmento inicial da estrofa–, da forma negativa, que volve hipérmetro o verso e que desvirtúa a semántica)
por que dixi ca queria gram ben B (10)

2.3. Erros por probable alteración da orde

Ademais dun conspicuo número de versos en que se rexistran alteracións da orde que non afectan á métrica –nalgún caso, si á rima; *cfr.* A 115, B 231, v. 1. [Q]uen vus foi dizer, mia sennor; [] uen uus foy **dizer** mia sennor A : Quenu9 foy mha senhr **dizer** B–, no *Cancioneiro da Biblioteca Nacional* documéntase un caso que provoca un dano evidente na medida dos versos. Neste exemplo, coma noutros moitos que mostran, no apógrafo colocciano, unha clara tendencia á simplificación sintáctica, parece reconducirse unha construción do modelo desviada da norma a unha estrutura lingüística regular (*lectio faciliior*):

A 112, B 225, vv. 19-20. Fazed-mi, e gracir-vo-l'-ei, / ben, mentr' ando vivo, ca non...

Fazed mi e graçir uolei / **ben** mentrando uiuo ca nō A (8/8)

Faze demj **ben e graçiruoloei / mentrando uiuo ca non B (10/7)

3. **Formas lingüísticas alternantes.** Á marxe deste tipo de faltas, no proceso de *collatio codicum* recóllense outro tipo de variantes que, nalgún caso, poderían considerarse próximas ás categorías anteriores, pero que, noutros, presentan maior complexidade ou, mesmo, unha dificultade evidente de clasificación e análise, en canto están asociadas a fenómenos de variación lingüística –que, nesta oportunidade, e ao tratarse de pezas en verso, adquiren relevancia textual; *cfr.* Sánchez-Prieto Borja (1998: 61-69)–.

Deixando á marxe alternancias puramente gráficas do tipo *seer/ser*, *veer/ver* –a título ilustrativo, véxase A 24, B 117, v. 15. Tan vil vos serei de pagar; Tan uil u9 **serei** de pagar A : **Tan uil u9 **seerei** depagar B, ou A 17, B 110, v. 6. cuidei-vos, sennor, a veer; {cuydey / uos sēnor **au eer**} A : **cuide iu9 senhor **auer** B–, merecen destacarse neste capítulo, e atendendo á súa recorrencia –con todo, o número de rexistros é reducido con respecto aos documentados para os puntos anteriores–, as que atinxen a formas en que conviven as solucións con ou sen prótese (ou prefixo), como *atal/tal* ou con ou sen aférese, como *no/eno*; a variación entre formas adverbiais como *pois/depois*, con ou sen aglutinación; o emprego (ou non) de artigo ante posesivo; as diferentes solucións, no ámbito da morfoloxía do verbo, para as formas de pretérito, como *fige/fiz*, *quige/quis* –con ou sen palatalización–, *fezo/fez* –con ou sen terminación analóxica–, ou as alternancias que se verifican na sintaxe da preposición –construción de determinadas perífrases con ou sen enlace; variación, nas primeiras, deste elemento: *aver* (*a/de*) + *infinitivo*, *dever* (*a*) + *infinitivo*; presenza ou ausencia da preposición no complemento directo de persoa: *rogar* (*a*) + *complemento*–. Documéntanse, tamén, exemplos de alternancia das formas *ome/omen*, a segunda –que impediría a sinalefa nos fragmentos citados– propia de B:

A 109, B 218, v. 15. Se verdad' é que eles por atal (dona)

Se uerdad e que eles por **atal** A (10)

Se u'dade q̄ eles p^r **tal B (9)

A 3, B 93, v. 9. en quant' eu ja eno mundo viver

en quãteu ia **eno** mundo uiuer A (10)

enquãteu ia **no mūdo uiueR B (9)

A 113, B 226, v. 6. e me non querer pois falar

e me non que/querer **pois falar A (9>8; con repetición provocada polo cambio de liña)

emj non querer **depoys falaR B (9)

A 75, B 188, v. 14. que am' eu máis ca o meu coraçon

que ameu mais ca **o meu** coraçon A (10)

**q̄ ameu mais ca meu coraçon B (9)

A 80, B 183bis, v. 7. Pero nunca ll' eu fige ren

Pero nunca lleu **fige** ren A (8)

Ponū calheu **fiz ren B (6>7; con reposición da marca de abreviatura omitida na primeira forma)

A 125, B 240, v. 15. nunca ll' eu quis por mia morte rogar

nūcalheu **q's** por mia morte rogar A (10)

nūcalheu **q'gi por mha morte rogar B (11)

A 85, B 189bis, v. 6. aquesta fez[o] desear a min

aquesta **fez desear / a min A (9)

aq̄sta **fezo** desear amj B (10)

A 75, B 188, v. 19. E roga-ll'-ei, se me ben á fazer

E rogallei se me ben **a fazer** A (10)

E rrogarlhei semj bē **ade fazer B (11)

A 125, B 240, v. 2. (rogarei) Deus por mia morte, se mi-a dar quiser

(roga/rei) **deus**. por mia morte se mia dar / quiser A (10)

(rogarei) **a de9 por mha morte sēha dar q'iser B (11)

A 16, B 109, v. 14. que non pod' om' amor forçar

q̄ nō pod **om** amor forçar A (8)

q̄ nō **podomē amor forçar B (9)

A 45, B 157, v. 16. com' om' a que, sennor, non val

com **om** a q̄ sēnor nō ual A (8)

****como mē** aq̄ senh^r nō ual B (9)

Coma nas categorías anteriores, tamén nesta oportunidade se verifican emendas da lección primitiva en A; neste caso, e como sucedía cos elementos probablemente engadidos de forma involuntaria polo amanuense durante o proceso de copia, as correccións realízanse sen o recurso ás notas marxinais:

A 48, B 160, v. 12. non vos én devedes temer

non u9 en **deuedes** (q̄)temer A (8)

nōu9 eu deuedes **atemer B (9)

Noutros exemplos, o emprego dunha determinada forma lingüística –que suporía un caso de hipometría– determina a introdución no verso de elementos que o colman desde o punto de vista métrico, como se observa en B:

A 89, B 193, v. 13. sempre lle quige mellor toda via

senprelle **quige** mellor toda uia A (10')

semp'lhs **q'is muj** melh^r todauya B (10')¹⁰

4. **Outras variantes textuais.** Por outra parte, do proceso de *collatio* emana un conxunto de leccións características de cada códice, que en determinados casos mostran, sobre todo no *Cancioneiro da Biblioteca Nacional*, unha clara tendencia á simplificación da estrutura sintáctica ou semántica (trivialización):

A 78, B 181ter, v. 4. (a que non ousou dizer ren) de quanto mal me faz aver

de quanto mal me faz auer A (8)

****do mal** q̄ mj faz auer B (7)

10. Tamén para esta categoría se rexistran versos en que se recuperaría a regularidade métrica recorrendo á sinalefa ou á dialefa. Así sucede en A 3, B 93, v. 2. seria ja agora se en prazer; seria **ia agora** se en prazer A (sinalefa) : seria **ia ora** se en prazer B (o encontro de tónica mais tónica resólvese, por regra xeral, en hiato; *cfr.* Arbor Aldea, 2008: 16, e bibliografía citada); A 16, B 109, v. 11. que me faz atal don' amar; q̄ me faz **atal dona mar** A : q̄ me faz **tal dona amar** B (fronte á elisión de A, B ofrecería un hiato, unha solución que está documentada, pero que non é a maioritaria, para o encontro de átona mais átona; *cfr.* Arbor Aldea, 2008: 17-18).

A 95, B 202, v. 7. coita po-la nunca perder
 coita pola **nunca** perder A (8)
 coyta pola **nō perder B (7)
 A 97, B 204, v. 14. de mia coita nulla ren ementar
 de mia coita nulla ren **emētar** A (10)
 demha coita nulha rē **diz' B (9)
 A 107, B 216, v. 16. en grave coita, mentr' eu vivo for
 en g^{ue} coita mentreu uiuo for A (10)
 en **gm coita ment' uiuo for B (9)
 A 116, B 232, v. 17. coita do mundo, ca non ei sabor
 coita do **mundo ca non** ei sabor A (10)
 coita do **mude nō ei sabor B (9)

5. Finalmente, o cotexo da lección manuscrita revela unha serie de versos **deficientes, con lección común a ambos os códigos**, A e B, versos na súa maioría hipómetros, que poden explicarse considerando as categorías modificativas tradicionalmente manexadas pola crítica textual –omisión dun grafema en contexto de igualdade de elementos, omisión dun vocábulo breve...-. Tamén, para os versos hipérmetros documentados, cabe unha explicación –e emenda– á luz das categorías do erro apenas referidas:

A 31, B 146, v. 19. ca se vos eu, mia sennor, [...] amasse (10')
 **ca se u9 eu mia sēnor amasse A (9')
 **ca seu9 eu mha senh^r amasse B (9')
 A 50, B 162, v. 14. amor de Deus prend', [e] esforç', e sēn (10)
 **amor de d's p(q)rend esforç e sen A (9)
 **amor de d's p'n desforce sē B (9)
 A 74, B 187, v. 11. [E] que prol vus á d' eu estar (8)
 **Que pl uus a deu estar A (7)
 **Que pl u9 a deu estar B (7)

 A 53, B 165, v. 28. (e) averei de qualquer sabor (8)
 **e a uerei de qual quer sabor A (9)
 **ca auàey(?) de qual q̄r sabor B (9)

III.

Deixando á marxe as variantes de redacción que enfrontan o *Cancioneiro da Ajuda* e o *Cancioneiro da Biblioteca Nacional*, e que merecen unha consideración detallada desde o punto de vista da constitución da tradición manuscrita, a análise dos versos que en ambos os códigos presentan problemas métricos –«uma falha métrica é geralmente uma de várias pistas que indicam que algo de errado se passa com o texto» (Cohen, 2003: 70)– revela que estas deficiencias encontran, na súa gran maioría, unha explicación satisfactoria nos diferentes tipos de erro que un amanuense comete, de modo accidental, durante a execución das sucesivas operacións que constitúen o proceso de copia. Así mesmo, deste estudo emana unha serie de pautas que, atendendo xustamente á tipoloxía das faltas que se verifican durante ese proceso, aos datos que achegan as múltiples notas escritas nas

marxes de *A* –que son froito dunha revisión atenta do texto previamente transcrito– e á variación lingüística, permiten abordar con maiores garantías, e, sobre todo, con coherencia, a fase de *constituo textus*, e, en particular, a emenda daqueles versos que suscitan a controversia –recordemos, con A. Blecua, que «toda *emendatio* debe justificar el error de los testimonios» (1983: 124)–, versos que deben ser sometidos a corrección por parte do editor.

Non en van, e abandonando a concreción dos textos para referirnos ao piar que parece sustentar a versificación dos trobadores, as pezas analizadas confirman –ademais dun gran dominio lingüístico e técnico-rítmico por parte destes autores– o principio da isometría, das «sílabas contadas», como principio que estrutura e caracteriza a *cantiga de amor*. Como tivemos ocasión de indicar noutra sede, para o xénero cortés, a análise dos manuscritos –e, no dicir de G. Contini, o único que é seguro e palpable en filoloxía son os manuscritos– revela, unha vez máis, que a igualdade silábica dos versos era unha aspiración poética, e unha aspiración lograda, ou, en palabras de G. Tavani, que «la tendencia all'isillabismo (...) esisteva non solo come tendenza ma come dignità poetica» (1969: 280).

BIBLIOGRAFÍA

- ARBOR ALDEA, Mariña, «Metro, lírica profana galego-portuguesa e práctica ecdótica: consideracións á luz do *Cancioneiro da Ajuda*», en *A edición da Poesía Trobadoresca en Galiza*, ed. M. Ferreiro, C. P. Martínez Pereiro e L. Tato Fontaíña, Baía Edicións, A Coruña, 2008, pp. 9-38.
- , «Escribir nas marxes, completar o texto: as notas ós versos do *Cancioneiro da Ajuda*», en *Pola melhor dona de quantas fez Nostro Senhor. Homenaxe á Profesora Giulia Lanciani*, coord. M. Brea, Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades-Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2009, pp. 49-72.
- , Paolo Canettieri e Carlo Pulsoni, «Le forme metriche del *Cancioneiro da Ajuda*», en *O Cancioneiro da Ajuda, cen anos despois. Actas do Congreso realizado pola Dirección Xeral de Promoción Cultural en Santiago de Compostela e na Illa de San Simón os días 25-28 de maio de 2004*, coord. M. Brea, Consellería de Cultura, Comunicación Social e Turismo-Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2004, pp. 145-175.
- BLECUA, Alberto, *Manual de crítica textual*, Castalia, Madrid, 1983.
- Cancioneiro da Biblioteca Nacional (Colocci-Brancuti)*. Cod. 10991, Biblioteca Nacional, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa, 1982.
- COHEN, Rip, *500 Cantigas d' Amigo*, Campo das Letras, Porto, 2003.
- , «*Cantar Igual*: External Responson and Textual Criticism in the Galician-Portuguese Lyric», *La Corónica*, 38.2 (2010), pp. 5-25.
- CUNHA, Celso Ferreira da, *Estudos de Poética Trobadoresca. Versificação e ecdótica*, Ministério da Educação e Cultura, Instituto Nacional do Livro, Rio de Janeiro, 1961.
- FERREIRA, Manuel Pedro, *O Som de Martin Codax. Sobre a dimensão musical da lírica galego-portuguesa (séculos XII-XIV)*, Unysis, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa, 1986.
- , *Cantus coronatus. 7 cantigas d'El-Rei Dom Dinis*, Edition Reichenberger, Kassel, 2005.
- FERREIRO, Manuel, «A forma verbal *éste* na lírica profana galego-portuguesa», *Revista Galega de Filoloxía*, 9 (2008), pp. 57-78.

- , «Sobre a suposta crase de *que* na poesía trobadoresca galego-portuguesa», en *Anais. VII EITEM-Encontro Internacional de Estudos Medievais. Idade Média: permanência, atualização, residualidade*, orgs. R. Pontes e E. Dias Martins, UFC-ABREM, Fortaleza-Rio de Janeiro, 2009, pp. 487-495 (2009a).
- , «Sobre a suposta crase da conxunción *se* na poesía trobadoresca galego-portuguesa», comunicación presentada no *XIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Universidad de Valladolid (Valladolid, 15-19 de setembro de 2009) [non publicada nas Actas] (2009b).
- GONÇALVES, Elsa, *Poesia de Rei: Três Notas Dionisinas*, Cosmos, Lisboa, 1991.
- , s.v. «Tradição manuscrita da poesia lírica», *Dicionário da Literatura Medieval Galega e Portuguesa*, coords. G. Lancini e G. Tavani, Caminho, Lisboa, 1993, pp. 627-632.
- LORENZO GRADÍN, Pilar, «Sobre el cómputo métrico en la lírica gallego-portuguesa», en *La lírica romanza del Medioevo. Storia, tradizioni, interpretazioni. Atti del VI convegno triennale della Società Italiana di Filologia Romanza (Padova-Stra, 27 settembre-1 ottobre 2006)*, II, eds. F. Brugnolo e F. Gambino, Unipress, Padova, 2009, pp. 493-508.
- PEDRO, Susana Tavares, «Análise paleográfica das anotações marginais e finais no *Cancioneiro da Ajuda*», relatório presentado no *Colóquio Cancioneiro da Ajuda (1904-2004). Lisboa, 11-13 de Novembro de 2004*, <http://www.fcsh.unl.pt/philologia/Pedro2004_AnalisePaleografica.pdf> (2004).
- RAMOS, Maria Ana, «L'importance des corrections marginales dans le Chansonnier d'Ajuda», en *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, Université de Zurich (6-11 avril 1992)*, V, ed. G. Hilty, Francke Verlag, Tübingen, 1993, pp. 143-152.
- SÁNCHEZ-PRIETO BORJA, Pedro, *Cómo editar los textos medievales. Criterios para su presentación gráfica*, Arco Libros, Madrid, 1998.
- TAVANI, Giuseppe, *Poesia del Duecento nella Penisola Iberica. Problemi della lirica galego-portoghese*, Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1969.
- VASCONCELOS, Carolina Michaëlis de, *Cancioneiro da Ajuda*, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa, 1990, 2 vols. [1^a ed., Max Niemeyer, Halle, 1904].